

ЗЛАТНИ ПРСТЕН ИЗ ЈАЊЕВА У ЗБИРЦИ МУЗЕЈА ПРИМЕЊЕНЕ УМЕТНОСТИ И ЊЕГОВА СРЕБРНА РЕПЛИКА

Апстракт: Анализом ликовних симболичних представа и натписа на два прстена који се чувају у Музеју примењене уметности у Београду и у Народном музеју у Пожаревцу долази се до закључка да су ова два прстена представљала венчано прстење; златни је био намењен младожењи, а прстен од сребра невести.

Кључне речи: Београд, Јањево, Пожаревац, Виминацијум, Херкулов чвор, златни прстен, сребрни прстен, венчани прстен, веридбени прстен, прстен са хералдичком представом, натпис на прстену

Прстен од злата из Музеја примењене уметности у Београду (инв. бр. 4949), пореклом из Јањева, спада у оне примерке старог накита који су већ исцрпно описани и протумачени (Радојковић 1969: 197–200). Он припада скупини прстења готичког стила чији су скуповени златни и мање вредни примери од сребра и бронзе изузетно чести у српском накиту краја XIV и прве три четвртине XV века. Ова група се најчешће типолошки означава као прстење са осмоугаоном главом на издигнутом врату. Веома често, златно и сребрно прстење овог типа на глави има урезану целу хералдичку представу, неретко праћену натписом. Рамена овог типа прстена решена су на два начина: карика при средини добија нагласак од једног, два или три рељефна ребра, или се на исто место поставља украс у виду штита, чиме се добија још простора за украс. Код скуповених примерака цела површина је украшена различитим флоралним орнаментима, често испуњеним техником нијело. Чести су и натписи – на српском или латинском језику, урезани на глави или на доњим деловима карике (Радојковић 1969: 196–205; Бајаловић-Хаџи-Пешић 1984: 46; Милошевић 1990, 120–129). Осим прстена из Музеја примењене уметности, познат је још један, изгледа идентичан, златан прстен који се чува у Археолошкој збирци у Загребу (Радојковић 1969: 197). Златни прстен из Јањева који се чува у Београду датује се у време прве половине XV века.

1. Златни прстен из Јањева, XV век.
Музеј примењене уметности, Београд
1. Gold ring from Janjevo, the 15th century.
The Museum of Applied Art, Belgrade

Овај прстен има профилисану октоagonalну главу на којој се налази представа грба сачињеног од челенке у облику вука, кациге и штита на којем је урезано латиничко слово П („P“; сл. 1). Вук је представљен у профилу као усправљена полуфигура и има истурене предње шапе. Главу прстена носе врат и рамена стопљена у јединствену масу која се поступно сужава у карику. На средини карике је проширење (сл. 2), које је описано као шишарка или затворени крин (Радојковић 1969: 198). Карика је цела прекривена мрежом танких линија, а стилизоване гранчице са пупољцима урезане су на истакнутим партијама троделних рамена прстена. На прстену нема трагова нијело технике. Око хералдичке представе на глави исписан је натпис, прочитан као „Anello da peto“ и преведен у виду фразе „Прстен од срца“. На обе стране карике исписана је, како се наводи, „хералдичка девиза“, која је, мада готово у попуности истрвена, ипак донекле прочитана: „Memento...me“ са једне, и „Discipula tua Domino“ са друге стране (Радојковић 1969: 198).

У литератури је забележен још један пример истог прстена (сл. 3). Израђен је од сребра, мањи је и у знатној мери оштећен. Откупљен је 1998. године за збирку Музеја у Пожаревцу (инв. бр. 354). Потиче са шире градске зоне локалитета Виминацијум и датован је у XV век (Миловић 1999–2000: 289). Идентичне црте се ређају: глава осмоугаоног облика (делимично оштећена) са хералдичком представом на којој се распознаје иста фигура вука; око хералдичке представе исписан је натпис у негативу који гласи: „Ane(lo) da pete“; бочне профилисане стране главе прелазе у рамена која се сужавају у танку карику истог облика. На срединама карице налазе се проширења на којима је исти украсни мотив, већ запажен на прстену из Јањева (сл. 4). Иста је и мрежа ситних уреза, а и пупољци на раменима прстена. Натпис на карици, исписан са скраћењима, разрешен гласи: „Si vis com(m)endar(e)/ disc(ip)l(a) tua Domino“, односно у преводу: „Хоћеш ли препоручити слушкињу твоју Господу?“ (*loc. cit.*).

2. Златни прстен из Јањева, украс на карици
2. Gold ring from Janjevo, decoration on the hoop

3. Сребрни прстен из Виминацијума.
Народни музеј, Пожаревац
3. Silver ring from Viminacium.
The National Museum, Požarevac

Ова два иста прстена – један златан, а други од сребра – отварају читав низ питања, а да нису растумачена ни она која су била постављена када је први пут опширније разматран јањевски пример. Тумачећи натписе на овом златном прстену Б. Радојковић (1969) је изнела две претпоставке: или се ради о заручном, или је у питању меморијални прстен. Да је веренички, помишља се на основу натписа „Annello da peto“, који је доведен у везу са натписом *Ομοια – Σлога*, честим на веридбеном прстењу рановизантијског и средњевизантијског доба. У фразема „Momento...me... Discipula tua Domino“ са друге стране препозната је интерпретација јеванђеоског текста по Луки: „Помени ме госпoде, слушкињу твоју...“, при чему је запажена сличност са натписом на једном сребрном прстену са гемом око чијег врата је урезан

натпис на српском језику који гласи: „Помени ме госпoде придевши в (царствије твоје)“ (Радојковић 1969: 198).

Друго разматрано питање тичало се употребљене хералдичке композиције: с обзиром да прстен садржи представу вука, указано је да је то чест мотив у хералдици на територији српских средњовековних земаља, при чему је нарочито скренута пажња на грб породице Балшић (1360–1421); наведене су слично формулисане представе вука на новцу, прстењу и текстилу које се могу довести у везу и са припадницима других феудалних породица (Радојковић 1969: 199–202; Ђоровић-Љубинковић 1975: 176, н. 20). Преовладава утисак да у укупном шароликом репертоару хералдичких представа на прстењу, како на Западу, тако и у земљама византијског културног круга, постоји извесна неодређеност која само донекле одражава хијерархију друштвених група, односно да је могло бити прстења украшеног одређеним хералдичким знаком који не означава ниједну посебну породицу, статус или звање.

Ипак, када је у питању овако потпуна и довршена хералдичка представа породице или појединца који је на свој штит поставио и одређено слово, помислило би се да је овакав знак на прстену идентификовао искључиво његовог власника.

На ова два прстена један мотив заслужује посебну пажњу. Он се налази на кружним проширењима карице (сл. 2, 4). Није посебно описиван осим што је напоменуто да подсећа на шишарку или затворени љиљан (Радојковић 1969: 198). У питању је преплет формиран помоћу две кружнице које се секу. На месту пресека уписан је ромб у који је уписан круг са осмокраком розетом или звездом. Овај моћни знак познат под називом Херкулов чвор (*nodus Herculeus*), инспирисан је оним чвором којим је херој везао шапе немејског лава,

4. Сребрни прстен из Виминацијума, украс на карици
4. Silver ring from Viminacium, decoration on hoop

чију је кожу носио на леђима. Овај чвор штитио је и мртве и живе. На неким примерима праћен је познатом апотропејском формулом ΕΙΣ ΘΕΟΣ – Један Бог (Maguire 1990: 216, fig. 3). Херкуловим чвором се наглашавало оно што је важно и божанско. У свом укупном значењу чвор означава близину божанства; и грчка и римска традиција приписивале су му својство талисмана који штити од зла (Tuskes 2007: 49). Посебну појаву представља као украс архитектуре, нарочито стубова, и тада се Херкулов чвор интерпретира као ознака Вишњег Јерусалима (Цветковић 2012, 357, н. 78). Захваљујући свом заштитном својству, овај мотив је био врло заступљен на женском накиту хеленистичког периода, јер му се придавала и исцелитељска моћ (Роровић 1999: 77–80; *idem* 2001: 36–37, кат. бр. 40–42).¹ Мотив је постао важан у брачној симболици и препознаје се на хеленистичкој свадбеној огрлици (сл. 5) нађеној, изгледа, у Македонији и датованој у III–II век пре нове ере.² Оно што је Б. Радојковић наслутила потврђено је препознавањем мотива Херкуловог чвора, како на златном, тако и на сребрном примерку.

Исти мотив, грубље ливен и упрошћен препознаје се на једном прстену из приближно истог времена нађеном у некрополи у Доњем Згошћу, селу код града Какња у Босни (Vego 1957).³ Прстен из Згошћа, који се може датовати у XV век, има главу формирану од две шаке које леже једна у другој – стари мотив на античком римском веридбеном прстењу који потиче из церемонијалног држања младенаца за руке у гесту *iunctio dextrorum* (Поповић 2001: 26–29, кат. бр. 6–8). Мотив је наставио је да живи у земљама Западне Европе, нарочито је био популаран током интернационалне готике, а остао је у употреби до данашњих дана (Scarlsbrick 1993). Карика прстена из Згошћа на два места је „ојачана“ мотивом Херкуловог чвора (сл. 6–7). Треба запазити развојне путеве обликовања брачне иконографије који су се, како је запажено, током V–VI века раздвојили у подручјима Источне и Западне хришћанске цркве. Основна разлика је уочена у томе што се на прстењу које се са сигурношћу може идентификовати као брачно у подручју утицаја Цариградске патријаршије морао наћи било знак крста, било фраза која имплицира божанско порекло свете тајне брака, док то није било обавезно на простору под духовном влашћу Рима (Vikan 1990: 148–149), чиме се и може објаснити чињеница да је прстење са представом *iunctio dextrorum* било популарно у Западној Европи, док се на Истоку оно не налази.

Разлику између веридбеног и венчаног прстена тешко је утврдити. Разлика постоји у томе што први (*annulus pronubus*) делимично служи као јемство вереника да ће заиста бити женик, или га бар симболизује. Оба су се носила на трећем прсту леве руке (*anularius*), јер се сматрало да посебан нерв води директно од овог прста до срца. У позној антици венчане прстене носили су и мушкарци и жене, мада је веридбени прстен добијала само будућа невеста. Теоријски, са сваким вен-

5. Златна свадбена дијадема, Македонија (?), III–II век пре н.е. Уметнички музеј Волтерс, Балтимор
5. Gold wedding diadem, Macedonia (?), the 3rd – 2nd century B.C. Walters Art Museum, Baltimore

¹ За овај мотив у рукописима в. Kalavrezou-Maxeiner 1985: 95–103; в. и Nicgorski 2005: 97–128; Цветковић 2009: 3–9; Цветковић 2012: 90, н. 75

² Експонат изложбе *From Alexander to Cleopatra: Greek Art of the Hellenistic Age*. The Walters Art Gallery, Baltimore, 1988–1989, <http://art.thewalters.org/detail/9340/greek-diadem/> [приступљено 24. октобра 2013].

³ У Kaknju pronaden srednjovjekovni zlatni pečatni prsten sa ljiljanom, 2013, Klix.ba, <http://www.klix.ba/vijesti/bih/u-kaknju-pronadjen-srednjovjekovni-zlatni-pecatni-prsten-sa-ljiljanom/130306126#5> [приступљено 24. октобра 2013].

6. Прстен из Згошћа, украс главе
6. Ring from Zogošća, head decoration

7. Прстен из Згошћа, украс карике
7. Ring from Zogošća, hoop decoration

чањем била су повезана најмање три прстена. Ипак, за само мали број примерака може се утврдити, помоћу натписа или иконографије, да су повезани са обредом венчања (не веридбе), а у оквиру те групе диспропорционално је велик број златних. То делимично рефлектује вероватну чињеницу да се у Византији одржао римски обичај о којем говори Плиније да се за веридбу поклања неукрашена гвоздена алка. Тај обичај делимично представља нежељену последицу утицаја црквених отаца који су се противили обичају ношења великог броја прстења: св. Климент Александријски каже да домаћица треба да носи само један прстен – венчани, исти онакав какав носи и муж, а ово прстење, по договору супружника, може бити и печатно прстење, које треба да се користи да би се запечатили врата, кабинет или посуде са храном (Vikan 1990: 146–147). У контексту веридбеног и венчаног прстења од кључног је значаја да црква прописује да младожења има златан прстен, док млада носи прстен од сребра (Vikan 1990: 146, н. 4). Треба подвући да даривање невести прстена који је направљен од материјала лошијег од злата не мора нужно да означава подређен положај жене. По св. Симеону Солунском, прстен од гвозђа дарован невести означава чврстину женикове воље да ступи у брак, док је златан прстен који млада поклања младожењи израз њене нежности и чистоте (Parani 2000: 207).

Када се пође од, рекло би се, поузданог сазнања да је у питању венчано прстење, натпис и урезани јеванђеоски стихови добијају јаснији смисао и везу са темом. Када је у питању урезани натпис на глави прстена, преведен као „Прстен од срца“, он нема изразито веридбени или брачни карактер – он је више меморијалан, како је и примећено (Радојковић: 1969). Ипак, треба рећи неколико речи у вези са преводом ове фразе. С обзиром да је на два сребрна прстена из Народног музеја прочитан српски натпис „Мој мили прстен“ (Милошевић 1990: 127, кат. бр. 177; Зечевић 2001: 431–440), требало би размотрити могућност да овај српски натпис заправо представља оновремени превод латинског израза

„Anello da peto“ (Зечевић 2001: 439–440). Овај превод је више у духу српског језика, а нарочито је као појава занимљив, јер рефлектује живу међукултурну размену и усвајање иностране моде у Србији.

Стихови „Хоћеш ли препоручити слушкињу твоју Господу?“ односе се на фразу коју Богородица упућује арханђелу Гаврилу приликом Благовести (Лука, 1, 38).⁴ У Старом завету се слични стихови доводе у везу са случајевима када су Богу упућиване молитве за пород, молитве које су чиниле део свадбеног ритуала – благосиљање прстена (Brock 2012: 354–357). Њихова улога је да обезбеде потомство које ће настати у датом браку. У молитви се нижу старозаветни примери у којима је прстен обележио благодат плодности – Сара, Рахела и Ребека. Молитвом се призива прстен да учини да и младенци буду благословени многобројним потомством – помињу се благословени праоци, Ноје, Аврам, Исак и Јаков.

Чињеница је да су у овом тренутку позната, изгледа, три идентична венчана прстена са хералдичком представом и пригодним текстовима исписаним на глави и карици: два златна – мушка, и један сребрн – женски. Овакво стање ствари могло би упућивати на тумачење да су прављени парови истог прстења од злата и сребра, како су то налагали литургијски текстови, и да су такви парови били намењени супружницима, а не неком подложном „човеку“ неког крупнијег властелина, како би могло да се тумачи када на прстеновима не би био урезан Херкулов чвор и када на њима не би постојали стихови који је требало да помогну у стварању потомства у новосклопљеним браковима. Овом закључку треба додати и запажање да, како у овом тренутку изгледа, хералдичка представа са челенком у облику вука, кацигом и штитом, која се налази на сва три прстена, није морала бити обележје неке породице или појединца, него је, можда, била ствар моде. Детаљнија анализа ове теме биће могућа ако се у будућности открију и други идентични примери луксузног прстења.

⁴ 25. март, Благовештење Богородице, на литургији

ЛИТЕРАТУРА

Brock, P. 2012

The Earliest Texts of the Syrian Orthodox Marriage Rite, *Orientalia christiana periodica* (Roma) 2: 354–357.

Цветковић, Б. 2012

Есфигменска повеља деспота Ђурђа Бранковића: фантастична архитектура, Жича, Есфигмен или небески станови?, у: *ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ* : зборник радова поводом четрдесет година Института за историју уметности Филозофског факултета Универзитета у Београду, Београд: Филозофски факултет, 357, н. 78.

Цветковић, Б. 2012

О маргиналном „украсу“ дечанских рукописа Поука аве Доротеја, у: *Дечани у светлу археографских истраживања*, Београд: Народна библиотека Србије, 90, н. 75.

Цветковић, Б. 2009

Семантика и орнамент: принос към методологијата на изучавање на средновековната украса, *Проблеми на изкуството* (Софија) 2: 3–9.

Tuskes, A. 2007

The Role of Byzantium in the Dispersion of the Knot-Motif from Antiquity to Medieval Christian Art, in: 33rd Annual Byzantine Studies Conference: Abstracts of Papers, Toronto: University of Toronto, 49

Nicgorski, A. M. 2005

The magic knot of Herakles, the propaganda of Alexander the Great, and Tomb II at Vergina, eds. L. Rawlings, H. Bowden, Herakles and Hercules: 97–128 (Exploring A Graeco-Roman Divinity, The Classical Press of Wales).

Зечевић, Е. 2001

Један сребрни прстен са натписом, *Зборник Народног музеја* (Београд) 17-1: 431–440

Поповић, И. 2001

Касноантички и рановизантијски накит од злата у Народног музеју у Београду, Београд: Народни музеј.

Parani, M. 2000

Byzantine Bridal Costume, in: *Δώρημα* : A Tribute to the A. G. Leventis Foundation on the Occasion of Its 20th Anniversary, Nicosia: A. G. Leventis Foundation, 185–216.

Миловић, О. 1999–2000

Преглед откупљеног накита у средњовековној збирци Народног музеја у Пожаревцу, *Гласник Српског археолошког друштва* (Београд) 15–16: 287–296.

Popović, I. 1999

Roman Jewelry in the Form of Hercules Symbols in the Central Balkans, *Starinar* (Beograd) 49: 77–92.

- Scarlsbrick, D. 1993
Rings : Symbols of Wealth and Power, London: Thames and Hudson.
- Vikan, G. 1990
Art and Marriage in Early Byzantium, *Dumbarton Oaks Papers* (Princeton) 44: 145–163.
- Maguire, H. 1990
Garments Pleasing to God : The Significance of Domestic Textile Designs in the Early Byzantine Period, *Dumbarton Oaks Papers* (Princeton) 44: 215–224.
- Милошевић, Д. 1990
Накит од XII до XV века у збирци Народног музеја, Београд: Народни музеј.
- From Alexander to Cleopatra*, 1988–1989
From Alexander to Cleopatra: Greek Art of the Hellenistic Age, Baltimore: The Walters Art Gallery.
- Kalavrezou-Maxeiner, I. 1985
The Byzantine Knotted Column, in *Byzantine Studies in Honor of Milton V. Anastos*, ed. S. Vryonis, Malibu, 95–103.
- Бајаловић-Хаџи-Пешић, М. 1984
Накит VIII–XVIII века у Музеју града Београда, Београд: Музеј града Београда.
- Ђоровић-Љубинковић, М. 1975
Представе грбова на прстењу и другим предметима материјалне кулуре у средњовековној Србији, у: *О кнезу Лазару*, Београд: Филозофски факултет; Крушевац: Народни музеј, 171–183
- Радојковић, Б. 1969
Накит код Срба од XII до краја XVII века, Београд: Музеј примењене уметности.
- Vego, M. 1957
Naselja srednjovekovne bosanske države, Sarajevo: Svetlost.

Summary

BRANKA IVANIĆ*

GOLD RING FROM JANJEVO IN THE COLLECTION OF THE MUSEUM OF APPLIED ART AND ITS SILVER REPLICA

The paper explores the decoration found on two identical rings, one made of gold and the other made of silver. The rings have profiled, octagonal head featuring a coat of arms consisting of a crest in the form of a wolf, a helmet and an escutcheon with inscribed Latin letter P. The wolf is depicted in profile as a standing half-figure with protruded forepaws. The head of the ring is mounted on a neck and shoulders forming a unity, gradually narrowing into a hoop. The wider part in the middle of the hoop is in the form of the Hercules knot. The hoop is entirely fluted, and stylised branches with blossoms are carved on the prominent parts of three-sided

shoulders. The inscription which could be translated "My dear ring" is engraved around the heraldic feature on the head. Inscribed on both sides of the hoop are modified verses from the Gospel of Luke (1:38) which could be translated: "I am the Lord's maidservant, may it be with me in accordance with your words!" The Hercules knot and the verses spoken by Holy Mother in the Annunciation suggest that these are wedding rings reflecting the trend supported by the Church: the husband should wear a gold ring and the wife an identical silver one.